

2000-128

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ, ИЛИМ ЖАНА МАДАНИЯТ
МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУ

Кол жазма укугунда

Уразова Жамийла Таштемировна

**ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРДЫН СЮЖЕТТЕРИНИН
НЕГИЗИНДЕ ЖАЗЫЛГАН ДРАМАЛАРДЫ ОКУТУУНУН
ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.02. - окутуунун теориясы жана методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты деген
окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БИШКЕК - 2000

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчилер: - педагогика илимдеринин
доктору, профессор АЛЫМОВ Б.
- педагогика илимдеринин
доктору, профессор ИШЕКЕЕВ Н.

Официалдуу оппоненттер: - филология илимдеринин
доктору, профессор АКМАТАЛИЕВ А.А.
- педагогика илимдеринин
кандидаты ТУРДУГУЛОВ А.

Ишти сыноочу мекеме: - Жалал-Абад мамлекеттик университети.

Диссертация 2000-жылдын 12-майында саат 16-00да Кыргыз билим берүү институтунун алдындагы (биргелешип уюштуруучулары: КМУУ жана И.Арабаев атындагы КМПУ) педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) деген окумуштуулук даражаны ыйгаруу боюнча Д.13.00.100. биргелешкен диссертациялык кеңештин кошмо жыйынында корголот.

Кыргыз билим берүү институтунун дарегі: 720000, Бишкек, Эркиндик пр. 25.

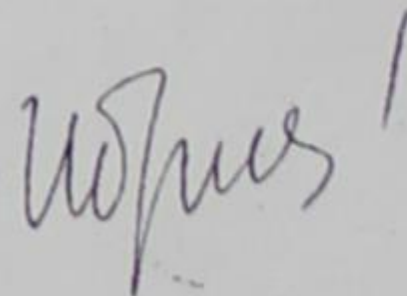
Диссертациялык иш менен Кыргыз билим берүү институтунун илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2000-жылдын 6-апрелинде таратылды.

Биргелешкен диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы, педагогика

илимдеринин кандидаты, у.и.к.:

ИБРАЕВА Н.И.

Изилдөө жөнүндө жалпы маалымат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Драмалык чыгармалар жаштарга билим, тарбия берүүдө зор таасирлерге эгедер. Массалык маалымат күчөп, телевидение менен кинонун арааны жүрүп, көрүүчүлөрдүн театрга болгон кызыгуусу салкындап бара жаткан учурда адабий да, театрдык да билими, эстетикалык даярдыгы, көркөм табити бар маданияттуу көрүүчүнү тарбиялоо – бүгүнкү мектептин актуалдуу маселелеринин бири.

Драма жанрынын табияты, синтетикалык мүнөзү аны окутуу – үйрөтүүнүн татаалдыгын шарттайт. Бул татаалдык окуучулардын ой жүгүртүүлөрүнүн оригиналдуулугун, чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүнүн өз алдынчалыгын активдештирүүнү өзгөчө талап кылат. Драманын табиятын терең түшүнүү окуучуга адептүүлүктүн мектеби болгон театрдык искусствону жогорку деңгээлде кабыл алууга, эң алды менен драманы окуп, маңызына жетүүгө мүмкүндүк берет. Азыркы күндө жаштар үчүн өтө популярдуу кино менен телевидение жөнүндөгү түшүнүктөрүн байыгып, окуучулардын көркөм табиттеринин, көрүүчүлүк билгичтиктеринин өсүшүнө шарт түзөт. Ошондуктан адабият боюнча окуу программасында драмалык чыгармаларга орун берилген.

Драманы окутуу маселесинин терең тарыхый тамыры бар. Бул маселе орус адабиятын окутуу методикасында А. И. Захарова, Т. С. Зепалова, Н.О.Корст, Н. И. Кудрящев, М. А. Снежневская, Т. В. Чирковская, түрк тилдүү элдерде Ж.Ахмедов, Ш.Микаилов (азербайжан), А.Зуннунов (өзбек), ал эми кыргыз адабиятын окутуунун методикасында К. Иманалиев, Б. Алымов, С.Т.Батакановалар тарабынан иштелген.

Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун бөтөнчөлүктөрү, элдик сюжеттин драмалык сюжетке айландырылышы, материалдарды пландаштыруу, сабактын формалары, чыгарманы талдоонун жалпы принциптери айрым эмгектерде¹ үстүртөн каралган.

Эпостук материалдардын негизинде жазылган драмалардын кыргыз адабият таануу илиминде жанрдык – стилдик, идеялык – көркөмдүк, тилдик – стилистикалык жактан толук изилдене электигин да көрүүгө болот. Бул өнүгтө А.Калчаеванын кандидаттык изилдөөсү² алгачкы саамалык гана.

Кыргыз драматургиясын окутуу боюнча С.Т.Батаканова тарабынан корголгон бирден – бир кандидаттык диссертацияда³ элдик сюжеттин мотивинде жазылган драмалардан «Курманбек» драмасын окутууда образдар

¹ Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы - Фрунзе: Мектеп, 1976, 100-101, 165-170-б.; Кыргыз адабиятын окутуунун орчундуу маселелери - Фрунзе: Мектеп, 1984, 84-92-б.; Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. - Фрунзе: Мектеп, 1981, 203-213 -б.; Биздин адабиятты 7-класста окутуу. - Фрунзе: Мектеп, 1983, 161-172-б.; Кыргыз совет адабиятын 8-класста окутуу. - Бишкек: Мектеп, 1991, 110-120, 135-155 -б.

² Калчаева А. Эпостук мотивдердин кыргыз драматургиясында идеялык –көркөм иштелиш маселелери Канд. дисс. авторефераты. -Бишкек : 1993, - 17 б.

³ Батаканова С. Т. Совершенствование методики изучения драматических произведений кыргызских писателей в IX-X классах общеобразовательных школ республики. Автореферат на соиск. уч. ст. канд.пед. наук. - Баку. - 17 С.

системасын талдоонун ыкмалары предмет аралык байланышта негизделген. Бул изилдөөдө кыргыз жазуучуларынын драмаларын (А. Токомбаев «Өлбөстүн үрөнү», Ж. Турусбековдун «Ажал ордуна», Ж. Бөкөмбаевдин «Алтын кыз», К. Маликовдун «Бийик жерде») окутууну өркүндөтүүнүн жолдору, оптималдаштыруунун ык, амалдары илимий – методикалык жактан иликтенген. Ал иш кыргыз адабиятын окутуу методикасы илиминде драманы окутуу маселесине арналган биринчи изилдөө болгондугу жана диссертациянын негизинде жарык көргөн методикалык колдонмолорунун практика жүзүндө адабият мугалимдерине, студенттерге жардам бергендиги менен баалуу.

Он жыл ичинде коом өзгөрдү, ага байланыштуу билим берүү, тарбиялоо маселесине башкача көз караш калыптана баштады. Кенеш доорунда «саясатташтырылган» чыгармаларды үйрөтүүдө анын көркөмдүк сапаты эске алынбай же экинчи планда калып окутулуп келсе, жаңы программа үйрөнүү үчүн көркөм чыгарманы анын көркөмдүк касиетине, насилине, идеялык асыл наркына карай тандоо принцибин тутунду. Ошентип, жаңы программага «Өлбөстүн үрөнү», «Бийик жерде», «Алтын кыз» драмалары кирбей калды. Алардын ордуна элдик сюжеттин негизинде жазылган «Манастын уулу Семетей», «Ак боз ат» драмалары кошулду. Ошондуктан орто мектептердин VII жана IX класстарынын окуу программасындагы эпостук драмалардын алган ордун, ролун, аларды тандап жайгаштыруунун принциптерин, драмалык чыгармаларды өспүрүмдөрдүн кабыл алуу, түшүнүү, алардын спектаклдерин көрө билүү жөндөмдүүлүктөрүнүн психологиялык – педагогикалык негиздерин, бул драмаларды окутуунун өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрүн, ага жараша оптималдуу методдорду, сабактын формаларын, окутуунун каражаттарын илимий – методикалык планда изилдеп, бир системага салуу зарылчылыгы күн тартибине коюлуп отурат. Анткени программага кирген 8 драманын теңин (4), аларга бөлүнгөн убакыттын (36) теңинен көбүн (20) түзүп турган элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган «Манастын уулу Семетей», «Курманбек», «Жаңыл», «Ак боз ат» драмаларынын «Атанын тагдыры», «Төрт адам», «Абийир кечирбейт», «Ажал ордуна» драмаларынан табияты боюнча да, үйрөнүлүшү боюнча да өзгөчөлүгү, айырмачылыгы бардыгына байланыштуу аларды окутууну өзүнчө кароо мыйзам ченемдүү.

Демек, элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүү маселесин теориялык – практикалык жактан чечүүнүн зарылдыгы, анын илимий – методикалык жактан толук иштелбегендиги, көркөм адабиятты "...идеологиялык, саясий догмалардан, соцреализмдин официалдуу категорияларынан оолак"¹ окутууга болгон турмуш талабынын өсүшү изилденип жаткан теманын **актуалдуулугун** шарттады.

Изилдөөнүн **объектиси** – VII жана IX класстарда элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуу процесси жана проблемалары.

Изилдөөнүн **предмети** – эпостук мотивдердин негизинде жазылган драмаларды окутуунун формалары, методдору жана каражаттары.

¹ Кыргыз адабиятынын программасы. Бишкек: Мектеп, 1993.

Изилдөөнүн **максаты** – адабиятты окутуунун жалпы максатына, талаптарына ылайык элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүүнүн илимий жактан негизделген жана эксперимент аркылуу текшерилген системасын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий божомолу (**гипотезасы**). Эгерде:

– драманы үйрөнүүдө көркөм чыгармаларды окутуунун адабий – методикалык : негиздери, этаптык чен – өлчөмдөрү, окуучулардын психологиялык – курактык өзгөчөлүктөрү эске алынып, эпостук драмалардын тексти менен иштөө туура уюштурулса;

– талдоо процессинде драмалардын элдик баатырдык эпостордун сюжеттеринин негизинде жазылгандыгы жана аттары уйкаш эпостук варианттары менен бардык аспектке: образдык, идеялык – тематикалык, сюжеттик – композициялык, жанрдык – стилдик жактан салыштыруу аркылуу драмалык тектин мыйзамдарын таасын байкатуу мүмкүнчүлүктөрү түзүлсө;

– жанрдын табиятына ылайык сабактын формалары: сахна – сабак, сабак – диспут, сабак – талдоо, сабак – ангеме – сукбат, сабак – семинар натыйжалуу колдонулса;

– драмалык жанрдын эки жактуу синтетикалык мүнөзү эске алынып, класстан тышкары көрктүү окуу, драмалык кружоктун иши, театрға баруу, сабакты кинолоштуруу маселелери туура пландаштырылып, ишке ашырылса ;

– элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмаларды өздөштүрүү процессин тереңдетүүгө, активдештирүүгө ылайыктуу методдор, ыкмалар вариацияланып, айкалыштырыла пайдаланылса, окутуу натыйжалуу болор эле.

Изилдөөнүн максатына жана илимий божомолуна ылайык төмөндөгүдөй **мигдеттерди** чечүүгө туура келди:

1. Мектептерде элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүүнүн чыныгы абалын аныктоо:

а). темага байланыштуу окуу программаларына, окуу китептерине, окуу хрестоматияларына, илимий – усулдук адабияттарга анализ жүргүзүү;

б). окуучулардын элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалар боюнча билим деңгээлдерин, машыгууларын, билгичтикерин аныктоо.

2. Элдик сюжеттердин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүүнүн өзгөчөлүктөрүн ачуу:

а). фольклордук – баатырдык драмаларды эпостук варианттары менен салыштыра талдоонун мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо жана алардын канчалык деңгээлде драмалык жанрдын талабына ылайык иштелгендигин окуучуларга жеткирүү;

б). эпостук мотивдердин негизинде драмалык сюжет, композиция, көркөм мүнөз жана курч конфликт түзүүдөгү драматургдун чеберчилигин окуучуларга байкатуу, билдирүү.

3. Окуучулардын адабий – театрдык билимдерин, алардын психологиялык – курактык мүмкүнчүлүктөрүн жана элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалардын көркөм – эстетикалык, жанрдык – стилдик өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларды

окутуунун оптималдуу а) методдорун, ыкмаларын, б) сабактын формаларын, в) окутуу каражаттарын тандап алуу.

4. Тандалып алынган методикалык системаны эксперименттик тажрыйба жолу менен текшерүү жана өндүрүшкө сунуштоо.

5. Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларга баа берүү менен окуучулардын дүйнө таанымдарынын, патриоттук сезимдеринин, турмуштук позицияларынын калыптанышына өбөлгө түзүү.

Изилдөөнүн **методологиялык негизин** диалектиканын таанып билүү теориясынын негизги жоболору, мектеп, билим, тарбия берүү жөнүндөгү документтер, программалар, педагогикалык – дидактикалык, курактык – психологиялык, адабий – теориялык, илимий – методикалык жана искусство эмгектери уюштурду.

Алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн жана илимий божомолдун тууралыгын текшерүү үчүн төмөндөгүдөй **методдор** пайдаланылды:

– темага байланыштуу окуу программаларын, окуу китептерин, хрестоматияларын анализдөө;

– драмалык жанрды окутууга арналган методикалык адабияттардын бөлүмдөрүн, бүгүндөй эмгек, колдонмолорду, театрдык мемуарларды иликтөө;

– адабият мугалимдеринин календардык пландарын, жеке сабактарынын план – иштелмелерин талдоо;

– мектептин, областтык мугалимдердин билимин өркүндөтүү институтунун кыргыз тили жана адабияты кабинетинин иш планын, документтерин үйрөнүү;

– VII, IX класстын окуучулары, мугалимдери менен жеке, тайпалык ангемелешүү, анкеталар алуу, суроолорго жооп алуу;

– дилбаяндарды (сочинениелерди) талдоо;

– иштелип чыккан методикалык системанын натыйжалуулугун эксперименттик жол менен аныктоо.

– материалды статистикалык жактан жабдуу.

Изилдөөдө диссертанттын мектептеги, даярдоо бөлүмүндөгү, кыргыз филологиясы факультетиндеги 33 жылдык окутуучулук иш тажрыйбасы да чагылды.

Изилдөөнүн илимий **жаңылыгы**

1. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасында окуу программасына кирген элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалар («Манастын уулу Семетей», «Курманбек», «Жаңыл») адабий – методикалык, психологиялык – педагогикалык жактан биринчи жолу изилденип, тыянактар чыгарылды.

2. Окуучулардын дүйнө таанымдарын, патриоттук сезимдерин, турмуштук бекем позицияларын калыптандырууда элдик сюжеттин негизинде жазылган драмаларды эпостук варианттары («Семетей», «Курманбек», «Жаңыл Мырза») менен салыштырып окутуунун формалары, методдору, ыкмалары, каражаттары негизделип, өндүрүшкө сунушталды.

3. Драмалык чыгармаларды окутууга карата биринчи жолу окутуунун жаңы методунун («сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн окуу жана жазуу») негизинде сабактын үлгүсү жана драмалык кепти көркөм окуунун ыкмалары («Манастын уулу Семетей» драмасынын мисалында) иштелди..

4. Элдик оозеки чыгармалардын мотивинде жазылган драмаларды үйрөнүү боюнча окуу – методикалык комплекс түзүлдү: а) фольклордук мотивдердин негизинде жазылган драмаларды окутуу боюнча атайын курстун жумушчу программасы б) окуу – методикалык колдонмо («Манастын уулу Семетей» драмасын окутуу») в) дидактикалык материалдар, г) иллюстративдик көрсөтмө куралдар (таблицаалар, схемалар, сүрөттөр), д) техникалык каражаттар (магнито – видео жазуулар, видео тартуулар).

Изилдөөнүн **теориялык мааниси** элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалардын өзгөчөлүктөрүнө ылайык аларды окутуунун илимий – методикалык негиздеринин иштелип чыгылгандыгында. Бул драмалык чыгармаларды окутуу проблемасы боюнча изилдөөлөр үчүн теориялык база болуп, багыт бере алат.

Изилдөөнүн **практикалык маанисин** төмөндөгүлөр аныктайт:

- мектеп практикасында изилдөөнүн натыйжаларынын ар кандай драмалык чыгармаларды окутууга карата колдонууга ыңгайлуулугу;
- изилдөөдөгү иликтөөнүн тыянактарынын, сунуштарынын, окуу программасынын, окуу китептеринин мазмундарын өркүндөтүү үчүн пайдаланууга ылайыктуулугу;
- изилдөөнүн материалдарынын жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринде адабиятты окутуунун методикасы боюнча спецкурс үчүн, адистикти жогорулатуу курстарында окулуучу лекция үчүн база боло аларлыгы;
- иштелип чыккан форма, метод, ыкмаларды көркөм материалдардын эстетикалык нарк – насиле жараша вариациялап колдонуу мектеп окуучуларынын адабий – театрдык билимдерин, табиттерин өстүрүп, аларды постановкаларды, теле – кино – радио спектаклдерди адеквативдүү кабыл алууга даярдай ала тургандыгы.

Улуттук оозеки адабияттын мыкты үлгүлөрү болгон баатырдык эпостордун сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуу боюнча автордун илимий – методикалык сунуштарынын, изилдөөнүн жыйынтыктарынын ынанымдуулугун Ош шаарынын, Алай, Ноокат, Сузак райондорунун мектептеринин мугалимдеринин жана студенттердин өткөргөн сабактары далилдеп келатат. Ушунун өзү иштин илимий жактан тууралыгын жана негиздүүлүгүн бекемдейт.

Иштин **апробацияланышы.** Диссертациянын негизги жоболору республикалар аралык илимий – теориялык, илимий – практикалык конференцияларда баяндалып, оң бааланган. 1995 – жылдан баштап диссертант тарабынан ОшМУнун кыргыз филологиясы факультетинде «Драмалык чыгармаларды окутуу» деген темада атайын курс, областтык мугалимдердин билимин өркүндөтүү институтунда «Манастын уулу Семетей» драмасын окутуу» деген темада лекция окулду, ошондой эле элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуу проблемалары боюнча студенттердин курстук, дипломдук иштерине жетекчилик ишке ашырылды. Педагогикалык практика учурунда автор сунуштаган ийкемдүү методикалык усулдар, сабактын формалары боюнча студенттер сабактардын серияларын өткөрүштү. Изилдөөнүн мазмуну диссертант тарабынан макала, тезис, доклад,

колдонмо түрүндө жарык көрдү. Сунушталган план – иштелмелер боюнча Жалал – Абад, Ош областтарынын мектептеринде мугалимдер сабак өткөрүштү.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

– окуу программаларында, окуу китептеринде, адабий – методикалык адабияттарда элдик сюжеттердин негизинде жазылган драмалардын орду, чагылдырылышы жана өзгөчөлүктөрү;

– элдик мотивдердин негизинде жазылган драмаларды эпостук варианттары менен салыштырып окутуунун формалары, методдору, ыкмалары.

– мектептерде драмалык чыгармаларды окутууда элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөтүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу аркылуу драманын табиятын жеткилен түшүнүүнү камсыз кылуу, окуучулардын жалпы адабий – эстетикалык өсүүсүн стимулдаштыруу, алардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүү жана Мекенин сүйүүгө тарбиялоо.

Диссертациянын структурасы. Иш киришүүдөн, үч главадан, корутунду, библиографиядан жана тиркемеден турат.

Изилдөөнүн негизги мазмуну.

Кириш сөздө теманын актуалдуулугу негизделип, максат – милдети аныкталды. Ошондой эле изилдөөнүн объектиси, предмети, илимий божомолу, изилдөөнүн жанылыгы, илимий – практикалык баалуулугу, коргоого алыш чыга турган жоболор ж.б. көрсөтүлдү.

Биринчи глава «Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун илимий – методикалык негиздери» деп аталып, эки параграфтан турат.

1 – параграфта элдик мотивдердин негизинде жазылган драмалардын мектеп программалары менен окуу китеп, хрестоматияларынан алган орду жана ролу иликтелип, кеңири баяндалды. «Курманбек» драмасы (X кл.) 1980 – 81 окуу жылынан мектеп өндүрүшүнө сунушталган¹. Ал эми 1987 – жылкы окуу программасы боюнча «Жаныл» драмасы (VIII кл.) кирип, «Курманбек» драмасы да ушул класска түшүрүлгөн. Жаны программа элдик сюжеттердин негизинде жазылган дагы эки драманы: Ж. Садыковдун «Манастын уулу Семетейин» (VII кл.) жана Ш. Садыбакасовдун «Ак боз атын» (IX кл.) окутууну милдеттендирди. 1980, 1987, 1989, 1993 – жылдардагы программаларды анализдөө төмөндөгүдөй жыйынтыктарды берди:

1. Кыргыз адабиятынын жаны программасы (1993) элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмаларды жанрдык бөтөнчөлүктөрүн эске алуу менен үйрөтүүгө маан илүү көңүл бөлөт;

2. үйрөнүлө турган элдик сюжеттин негизинде жазылган драмага карата көрсөтмө – талаптарында көпчүлүк учурда элдик сюжет менен драмалык сюжетти салыштырууга маани берилет;

¹ Кыргыз тилинин жана адабиятынын программасы. – IV – X класстар үчүн. – Фрунзе: Мектеп, 1980.

3. Драмалык текти окутууга байланыштуу адабияттын теориясынан материалдар окуучулардын адабий — теориялык түшүнүктөрүнүн калыптануу процессинде этаптуулукту, үзгүлтүксүздүктү сактаган.

4. Драмалык чыгармалардын театр менен байланышы программада чагылбаган.

5. Ага байланыштуу адабий — теориялык түшүнүктөрдүн берилишинде кайталоолор кездешет.

Эпостук мотивдердин негизинде жазылган драмалар берилген 1981, 1982, 1997 — жылдары чыккан окуу китептери¹ анализделип, төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Окуу китептеринде драманы үйрөнүү VII класстан башталып, ага байланыштуу негизги, кошумча жана түшүндүрмө тексттер берилген. Тексттен тышкаркы аппараттар да окуучулардын билимин өркүндөтүүчү касиетке ээ.

2. Драмаларга байланыштуу адабий — теориялык түшүнүктөр орун алган.

3. Окуу китебинде (1997) материалдарды берүүдө окуучулардын билгичтигин, көндүмдөрүн калыптандыруунун илимий — практикалык принциптери негизинен сакталган.

2-параграфта драмалык текти мектепте окуп — үйрөнүүнүн адабий — теориялык, педагогикалык — психологиялык, методикалык негиздери иштелип, элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалардын өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу окутуунун бөтөнчөлүктөрү белгиленди.

Драмалык текти окуп — үйрөнүү анын адабий негизине таянат. Башкача айтканда, аны башка тектерден айырмалоочу белгилери: драмалык аракет, драмалык мүнөз, драмалык кеп, драмалык конфликт, драмалык сюжет, драмалык композиция ж.б. жөнүндөгү түшүнүктөрдү калыптандыруу педагогикалык — дидактикалык факторлорду жетекчиликке алуу аркылуу жүзөгө ашырылат.

Психологдор (Л. С. Выготский, О.Ю. Богданова, О.И. Никифорова, А.Н. Леонтьев, М.Арнаудов, П.М. Якобсон, В.А. Артемьев) драманы кабыл алуунун татаалдыгын, окурмандарда жогору өнүккөн чыгармачыл элестөөлөрдү жаратуунун зарылдыгын белгилешет. Кабыл алуу стадияларын: элестетүү процесси жетектөөчү болгон тикеден — тике кабыл алуу; андан кийин ойлоо доминанттык ролду ойногон чыгарманын идеялык мазмунун түшүнүү, акырында көркөм адабияттын окуучунун личностуна тийгизген таасирин көрсөткөн О.И. Никифорованын классификациясы² биздин окутуу максатыбызга оңтойлуу болуп саналат.

Драмалык текти окуп — үйрөнүүнүн педагогикалык негизин окутуунун дидактикалык принциптери түзөрү белгилүү. Мугалим билим берүүдө дидактиканын принциптерин ийкемдүү жетекчиликке албай туруп, окутууну

¹ Алымов Б., Саманчин Т. Биздин адабият: VII класс үчүн окуу китеби. Фрунзе: Мектеп, 1981.; Иманалиев К., Керимжанова Б., Маленов Б., Үмөталиев Ш. — Кыргыз совет адабияты. Орто мектептин IX—X класстары үчүн окуу китеби. — Фрунзе: Мектеп, 1982.; Алымов Б. Кыргыз адабияты. IX класс үчүн окуу китеби. — Бишкек: 1997.

² Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. — Москва: 1972, 7-8-б.

ийгиликтүү уюштура албайт. Анткени дидактиканын бул принциптери бири – бири менен органикалык алака – катышта. Демек, окутуунун дидактикалык принциптеринин көп түрдүүлүгүнө карабастан, педагог окутуу ишин уюштурууда алардын диалектикалык биримдигин камсыз кылып, комплекстүү жетекчиликке алуусу эң. Мугалим өзүнүн ишинде конкреттүү окуу шарттарын, окуучулардын реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн¹ эске алуусу зарыл.

Адабий жанр катары драманын өзгөчөлүктөрү аны окутуунун бөтөнчөлүктөрүн аныктайт.

Драмалык чыгармаларды үйрөнүү маселеси революцияга чейин эле методисттердин (Ц.П.Балталон, В. И. Водовозов, В. П. Острогорский, В.Я.Стоюнин) көңүлүн бурган. Чынында, ал мезгилде драма адабияттын гана продуктасы катары каралып, анын сценага арналгандыгы (сценалык өмүрү) эске алынган эмес.

В. И. Сорокин, М. А. Рыбникова, Н. С. Троицкий, А. С. Догожская, андан кийин Н. И. Кудряшев, Т. В. Чирковская, А. И. Захарова, В. Т. Маранцман, Т.И.Сборщикова, С. И. Юзбашев, А. П. Медведев, Е. С. Роговер, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илиминде К. Иманалиев, Б. Алымов, С.Т.Батаканова ж.б. драманы үйрөтүүнүн технологиясын жанрдын эки жактуу табиятынан көрүшөт, алардын концепциялары драманын теориялык да, театрдык да негиздерине таянуусу менен айырмаланат.

Окумуштуу – методисттер тарабынан негизделип, сунушталган драмалык чыгармаларды окутуунун методикалык ыкмаларынын системасында драма менен таанышуунун алгачкы стадиясы кириш сабактар менен байланышат.

Драмалык чыгарманын үстүндө иштөөнүн бир топ маанилүү жана татаал этабы – аны талдоо. Методика илими пьесанын окуясын ээрчий талдоонун жолун сунуштайт. Драманы өздөштүрүүнүн ушул жолу анын адабий тегинин өзгөчөлүгүн чагылдыра алат. Бул жол:

- сюжеттин жүрүшү боюнча, аракеттин өсүшү менен бирге алгачкы талдоону;
- комментарийлөөнүн үч түрүнө (кабар берүүчү, мезгилдеш, жалпылоочу) таянууну;
- тексттин эң кичине «аянты» да комментарийлөөнү;
- каармандардын мүнөздөрүн ачуунун үстүндө (диалогдо, монологдо, репликада, автордук ремаркада) байкоо жүргүзүү менен кошо окуядан окуяга, сценадан сценага өсүп отурган сюжеттин жүрүшүндө топтолгон аналитикалык жыйынтыктардын комплекстүү мазмунун;
- сюжеттин өсүшүндө, конфликттин туулушунда, каармандардын мүнөздөрүнүн жаралышында (алардын ички дүйнөсү, сырткы кейпинин, кийиминин, жашоо чөйрөсүнүн улуттук белгилерге мүнөздүүлүгү) улуттук өзгөчөлүктөр даана көрүнгөн эпизоддорду, сценаларды, конфликттүү кырдаалдарды майда – чүйдөсүнө чейин ачып берүүгө көңүл бурууну күчөтүүнү;

¹ Бекбоев И., Тимофеев А. И. Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы. - Фрунзе: Мектеп, 1988. - 6 - 22 - б.

- драманын көркөмдүк жагына системалуу байкоо жүргүзүү үчүн шарттардын түзүлүүсүн, окуучулардын драманын өзгөчө белгилерин: композиция менен сюжетинин өзүнчөлүгүн, каармандардын сүрөттөлүшүн, алардын жасаган иштеринин, аракеттеринин жүйөлөрүн терең түшүнүүлөрүн ичине камтыйт.

Жогорудагы драмалык чыгармаларды үйрөнүүнүн илимий – методикалык негиздери элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутууга да толук таандык. Андан тышкары бул драмаларды окутуунун өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү бар.

Негизги бөтөнчөлүктөрдүн бири – элдик эпостун драмалык формага келтирилишин, драматургдун чеберчилигин окуучуларга баамдатып – байкатуу. Драманын жанрдык өзгөчөлүгүн үйрөтүүдө бул белгилери да эске алынат. Драма ашып кетсе бир жарым – эки саат убакыттын ичинде сахнага коюлат, анда адам турмушунун, тагдырынын түйүндүүлөрү тандалып алынат да, окуя адегенде эле курч конфликттен башталат. Элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмаларды окутуу маселелеринин ичинен эпикалык жанр менен драмалык жанрдын өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн түшүнүүдө бул бөтөнчөлүк зор мааниге ээ. Бул үчүн драма менен эпостун өзөк окуяларын салыштырып, жомоктогу кандай проблемалар драматургду кызыктырганына, кандай окуялар менен маселелерди тандап алып, аларды сахнага кандайча «жайгаштырганына» көңүл бурууга туура келет. Окуучуларга драматургдун жекече чеберчилигин түшүндүрүүдө төмөндөгү критерийлерге таянуу керек:

1. Эпостогу курч карама – каршылыкты тандай алуусу;
2. Эпостогу духту драмада сактай билүүсү;
3. Эпостун окуяларын, андагы идеяларды учурга шайкеш бере алуусу.

Мындай салыштыруу үч текке тиешелүү бир эле сюжетти салыштыруу аркылуу да ишке ашырылды (мисалы, «Жаңыл» драмасы – «Жаңыл Мырза» эпосу – «Жаңыл Мырза» поэмасы).

Буга чейинки адабиятты окутуунун чыгармачылык окуу, эвристикалык, репродуктивдүү, изилдөө методдорунун, ага кошумча жаңы «сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн окуу жана жазуу» методунун ыкмаларын (20 түрү көрсөтүлдү) ар бир сабактын мазмуну менен максатына, окуучулардын классстык, курактык, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, элдик сюжеттин негизинде жазылган драмалардын бөтөнчөлүктөрүнө ылайык вариациялап, айкалыштыра пайдалануу сунушталды. Маселен, драмалык чыгармаларды окутууга биринчи жолу «үзүп – үзүп окуу»¹ ыкмаларын пайдалануу менен сабактын модели иштелди.

Ыр, кара, жорго сөздөн турган элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмалык кепти көркөм окуу маселеси каралды. Драмалык кеп өзүнүн табияты боюнча тике кеп болуп эсептелет. Ошондуктан ал сахнада жанырган кезде гана өз функциясын аткара алат. Драмалык кепти түзгөн диалог менен монологду класста көрктүү окуу драмалык чыгарманын идеялык – көркөмдүк маңызын түшүнүүгө жакындан жардам берет. Көрктүү окуунун

¹ Джени Стил, Керт Мередис, Чарлз Темпл Дальнейшие методы, способствующие развитию критического мышления. Чтение и письмо для развития критического мышления. Пособие 2. Фонд «Сорос-Кыргызстан». Бишкек, 1998, - 59-6

бир нече ыкмаларын пайдалануу «Манастын уулу Семетей» драмасынын текстинин мисалында көрсөтүлдү.

Экинчи глава «Манастын уулу Семетей» драмасын окутуу» деп аталып, эки параграфтан турат:

1-параграфта «Манастын уулу Семетей» драмасын VII класста окутуу – үйрөтүүдө драманын текстин чыгармачылык, көрктүү, комментарийлүү, «үзүп – үзүп» окуу аркылуу жарым – жартылай изилдөө (эвристикалык), изилдөө (эпос менен драманы салыштыруу), репродуктивдүү, «сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн окуу жана жазуу» методдорун оптималдуу айкалыштыруу менен драманы сюжеттик – композициялык жактан талдоо иштелип чыкты.

Драманын текстинин үстүндө иштөөдө окуучулар менен мугалимдин төмөндөгүдөй ишмердүүлүктөрү көңүлгө тутулду:

– текстти окуу жана комментарийлөө эки тараптуу (мугалим + окуучу) жүргүзүлдү;

– «автордун артынан» ээрчий ар бир көрүнүш, эпизод, окуя боюнча сюжеттин элементтерин аныктоо;

– каармандардын ар кандай кырдаалдагы жүрүш – турушуна, сүйлөгөн сөзүнө, аракетине байкоо жүргүзүү.

2-параграфта текстти үйдөн, класста окуу улантылуу менен образдар системасы талдоого алынып, драманын идеялык – тематикалык мазмуну ачылды.

Кыргыз адабиятынын методикасы илими аздыр – көптүр ар түрдүү жанрдагы көркөм чыгармаларды талдоо тажрыйбасына эгедер. Маселен, лирикалык чыгармаларды окутуу Б. Алымов, С. Момуналиев¹, прозалык чыгармаларды окутуу Н. Ишекеев², драмалык чыгармаларды окутуу С. Батаканова³ тарабынан жазылып, талдоонун жол – жобосу, ыкмалары теориялык – практикалык жактан негизделген.

Методисттер жанрдык жактан ар түрдүү көркөм чыгармаларды талдоодо мазмун менен форманы биримдикте проблемалуу үйрөтүүгө, айрыкча, маани беришет.

Талдоонун негизги усулу катары «эвристикалык ангеме» формасындагы эвристикалык методду проблемалуу окуунун элементтери менен жалгаштырып пайдалануу тандалып алынды. Ал эми сабактын сабак – сахна, сабак – ангеме, сабак – диспут формалары ишке ашырылды.

«Семетей» эпосунун негизги идеясы өз элин, жерин сүйүү, кыргыз урууларынын биримдиги, көз каранды эместиги үчүн күрөшүү болсо, «Манастын уулу Семетей» драмасынын негизги манызы да ушул ойдон келип, Мекенин табуу, «атанын ордун басуу» идеясы бөтөнчө орунга коюлат. Бул

¹ Алымов Б., Момуналиев С. Лирикалык чыгармаларды окутуу. - Ош: -1997.

² Ишекеев Н. Мектептерде прозалык чыгармаларды окутуу. - Бишкек: Кыргызстан. -1997.

³ Батаканова С.Т. Совершенствование методики изучения драматических произведений киргизских писателей в IX- X классах общеобразовательных школ республики. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук. - Баку. - 17 с.

идеялык мазмун Семетей, Каныкей, Бакай, Чыйырды, Сарыгаздардын образдары аркылуу иш жүзүнө ашкандыгына окуучулар ишеништи.

Үчүнчү глава «IX класста «Курманбек», «Жаныл» драмаларын окутуу» деп аталып, беш параграфтан турат.

1-параграфта IX класста «Курманбек» драмасын бирдиктүү талдоонун мазмуну менен формасы аныкталып, чыгарманы бүтүн талдоо эмнелерди ичине камтыры конкреттештирилип, талдоонун толук картинасы берилди.

IX класста программага кирген элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмалардан үчөө («Курманбек», «Жаңыл», «Ак боз ат») үйрөтүлөт. VII класста «Манастын уулу Семетей» драмасын үйрөнүү учурундагы окуучулардын билимине, тажрыйбаларына таянуу менен мугалим «Курманбек» драмасын талдоого бөтөнчө көңүл буруусу керек, анткени мындан кийинки «Жаңыл», «Ак боз ат» драмаларынын кабыл алынышы, түшүнүлүшү, талданышы ушуга байланыштуу болот.

Талдоонун бардык тармагы биригип келип драманын идеялык — тематикалык мазмунун түшүнүүгө баш ийет. Натыйжада драманын негизги идеясы — кыргыз элинин баскынчыларга каршы патриоттук күрөшүн, анын эр жүрөк баатырларынын эрдиктерин даңазалоо экендиги далилденди: кыргыз элинин басып өткөн тарыхы баскынчылар менен болгон күрөштөн турат, демек, «эл үчүн тарых — бул баарыдан мурда баатырдык тарых» (В.Я. Пропп); дээрлик эки кылымга созулган (XVI — XVIII) кыргыздардын жунгарларга каршы күрөшүнөн улам «элдик күчтүү эргүүдөн»¹ пайда болгон «Курманбек» эпосунун сюжетинин негизинде Ата Мекендик согуш учурунда «Курманбек» драмасынын жазылышы немец баскынчыларына каршы совет элинин күрөшү менен үндөшүп, «өткөндүн жаңырыгы — азыркынын үнү» болгон деген жыйынтык чыгарылды.

2-параграфта «Курманбек» драмасынын мисалында элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмаларды аты уйкаш, сюжети бирдей эпикалык чыгармалар менен сюжеттик — композициялык, образдар системасы, идеялык — тематикалык, тилдик — стилдик жактан салыштырып окутуунун мүмкүнчүлүктөрү белгиленди.

3-параграфта «Жаныл» драмасы боюнча сабактын этаптары иштелип чыкты.

Айрыкча, киришүү сабактары, алардын орду, мааниси, түрлөрү аталган драманын мисалында айкындалды.

4-параграфта негизги окуя, конфликт, көрүнүш, эпизоддорду жана катышуучу каармандардын образдарын териштирүү аркылуу «Жаныл» драмасын идеялык — тематикалык, сюжеттик — композициялык жактан талдоо иши жүзөгө ашырылды.

Окуучуларды ойлонууга мажбурлай турган суроолор түзүлдү:

1. Драмадагы чагылган доордун мүнөздүү белгилери кайсылар?
2. «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деген учкул сөз жалаң гана эркектерге мүнөздүүбү?
3. Элдик оозеки адабияттагы баатыр кыздардын образдарынан дагы кимдерди билесинер?

¹ Чернышевский Н.Г. Чыгармаларынын жыйнагы т. 11, Москва: 1949, 295-бет.

4. «Жаңыл» драмасында «Жаңыл Мырза» эпосунун негизги идеялык мазмуну сакталганбы?

Драманы талдоодо окуучуларга тексттен пайдаланууга: үзүндүлөрдү жатка айтуу, көшөгөнүн, көрүнүштүн мазмунун айтып берүү, факт, деталдарды мисал келтирүү, көркөм окуу, өз оюн далилдөө үчүн тексттен окуп берүүгө мүмкүнчүлүк түзүлдү. Ошондой эле элестүү ой жүгүртүүлөрүнүн негизинде мизансцена, этюд түзүү үчүн тапшырмалар берилди.

5-параграф «Педагогикалык экспериментти уюштуруу жана анын жыйынтыктары» деп аталып, анда изилдөөнүн практикалык тажрыйбасы чагылды.

Тажрыйба Ош шаарынын Гагарин, Барпы мектептеринде, Ош областынын Алай районундагы Алай лицей – жатак мектебинде, Жалал – Абад областынын Сузак районунун «Таштак» мектеп – гимназиясында, Ноокат районундагы М. Кудайбердиев атындагы лицейде өткөрүлүп, ага 190 шаар окуучулары, 275 айыл окуучулары тартылды. Эксперимент үч этапта жүргүзүлдү:

I этапта: 1995 – 96 – окуу жылы констатациялоочу эксперимент учурунда мектептерде элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун абалы байкалды, VII, IX класстардын окуучуларынын драма боюнча билим деңгээлдери аныкталды, драманы окутуунун кыйынчылыктары, кемчиликтери дааналанды.

II этапта: 1996 – 97, 1997 – 98 – окуу жылдары изилдөө мүнөзүндөгү эксперименттин процессинде биринчи этапта аныкталган кемчиликтерди жоюунун жолдору изилденип, элдик – фольклордук драмаларды окутуунун өзгөчөлүктөрүнө ылайык окутуунун теориялык жана практикалык негиздери иштелди.

III этапта: 1998 – 99 – окуу жылы үйрөтүү, түзөтүү мүнөзүндөгү эксперимент жүргүзүлүп, автор тарабынан аныкталган окуу материалдарын берүүнүн методдорунун, жолдорунун, ыкмаларынын максатка ылайыктуулугу, натыйжалуулугу негизделди.

Эксперименттин III этабынын акырында тажрыйбага катышкан окуучулардын элдик сюжеттин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүү процессинде алган билимдеринин, ээ болгон билгичтиктеринин, көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктоо максатында жүргүзүлгөн текшерүү жумуштарынын жыйынтыктары изилдөөнүн илимий гипотезасынын тууралыгын айкындады.

(15 беттеги таблицаны караныз)

Баалоонун критерийлери эксперименттик мектептер	Тема толук аяшынын, аягылайыктуулугу (% менен)				Кармаандардын кызык-жорутуунун, кыскаган иштеринин жүйөсүн корсоту алуу (% менен)				Энос менен драманы сатып чыгаруудагы жыйынтык чыгаруудагы оз алдынчалык (% менен)				Тилдин образдуу каражаттарын колдонуу бөлүү (% менен)					
	-Манас тын уулу Семетей-		-Кур-манбек-		-Жаңгал-		-Манас тын уулу Семетей-		-Кур-манбек-		-Жаңгал-		-Манас тын уулу Семетей-		-Кур-манбек-		-Жаңгал-	
	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э
№38 Барпы атындагы мектеп	58	78	50	82	61	84	55	81	58	79	59	80	52	70	54	80	55	83
Алай лицей-жатак мектеби	60	84	61	80	59	82	56	85	59	80	89	83	55	75	56	81	55	85
№27 Гагарин атындагы мектеп	59	81	60	81	59	80	55	80	58	81	58	82	54	88	57	82	54	80
«Таштак» мектеп - гимназиясы	57	80	62	79	65	86	57	80	67	87	60	83	59	78	67	89	61	87
М. Кудайбердиев атындагы лицей	60	80	59	89	60	85	67	82	59	84	69	94	64	90	66	93	67	86

Эскертүү: текшерүү жумушун жүргүзүү үчүн окуучуларынын саны бирдей (24) эксперименталдык (240) жана контролдук (240) VII, IX класстар алынды.

Диссертациянын корутундусунда изилдөөнүн төмөндөгүдөй жалпыланган жыйынтыктары чыгарылып, сунуштар айтылды:

1. Билим, тарбия берүү процессинде драманын кеңири мүмкүнчүлүктөрүнө таянып, экрандаштырылган теле – радиоспектаклдерди кабыл алууга окуучуларды даярдоо элдик сюжеттин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүүнүн оптималдуу жолдорун иштеп чыгуунун маанилүүлүгүн, олуттуулугун негиздөөгө мүмкүндүк берди.
2. Констативдик кесүүнүн жыйынтыктарынын анализи окуучулардын драмалык чыгармаларды кабыл алуу, түшүнүү деңгээлдеринин төмөндүгүн, алардын сценалык жагын начар билүүлөрүн, аталган текке байланыштуу адабий – теориялык түшүнүктөрүнүн үстүртөн экендигин көрсөттү. Окутууда тектик, жанрдык бөтөнчөлүктөр эске алынбай жаткандыгы байкалды. Элдик сюжеттердин негизинде жазылган драмаларды эпостук варианттары менен салыштырып үйрөнүүгө жеткиликтүү маани берилбей тургандыгы, айрыкча, окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн, кабыл алуу ишмердүүлүктөрүн активдештирүүчү сабактын формалары жана методдору максаттуу колдонулбай келгендиги дагы аныкталды.
3. Изилдөөнүн илимий – методикалык негиздери адабият таануу, дидактика, педагогика, психология жана адабиятты окутуунун методикасы илимдеринин драмалык чыгармаларды мектептерде окутуу проблемасына арналган теориялык жоболорунун негизинде иштелди.
4. Изилдөөдө элдик сюжеттин негизинде жазылган драмаларды окуп – үйрөнүүнүн өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрүн жетекчиликке алуу (баатырдык эпостордун сюжеттеринин негизинде жазылгандыгы, окутууда сюжети дээрлик бирдей экинчи, кээде үчүнчү тектин чыгармалары менен салыштырып талдоо мүмкүнчүлүгү, айтылуу элдик сюжеттер менен окуучулардын аздыр – көптүр кабардар болушу ж.б.), акыйкатта, аны кабыл алууну, түшүнүүнү жеңилдетерин практика көрсөттү. Эпос менен драманын өз ара байланышы, эки тектин бири – бирине өтүүдөгү өзгөчөлүктөрү, бир жанрдын экинчи жанрдын байышы үчүн база болуп бериши, башкача айтканда, драманын синтетикалык мүнөзүн окуучуларга үйрөтүүнүн оптималдуу жолдорун айкындоого мүмкүндүк берди.
5. Элдик чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмалардын окуу программаларынан, окуу китептеринен орун алышы, алардын оош – кыйыштары биринчи жолу иликтөөгө алынды.
6. Алдыңкы иш тажрыйбаларга, эксперименттин жыйынтыктарына таянуу менен аталган тектин адабий жана театрдык табиятына ылайык окутуунун ийкемдүү методдорун, формаларын бир системага салууга аракет болду.
7. Адабияттын бул тегин түшүнүү үчүн зарыл жана милдеттүү болуп эсептелген билгичтиктерге төмөндөгүлөр киргизилди:

– элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмалардын көркөм системасынын бөтөнчөлүгүн башкалардан айырмалай билүү;

– драмалык кыймыл – аракеттин жүрүшүн байкоо, драмалык конфликттин түйүнүн аныктай алуу;

– драмалык мүнөздүн башка жанрдагы мүнөздөрдөн жана фольклордон бөтөнчөлүгүн таба алуу;

– подтексттерди ача билүү.

8. Көндүмдөрдүн ичинен драмалык чыгарманын идеялык – көркөмдүк жагын жеткиликтүү түшүнүү үчүн зарылдары белгиленди:

– окуу көндүмдөрү (акырын, көрктүү, ролдор боюнча, «үзүп – үзүп» окуу ж.б.);

– драмалык чыгарманын тексттин талдоо көндүмдөрү (сценкалардын чегин ажырата алуу, тилдин көркөм каражаттарынын ролун аныктоо, автордун позициясын, чыгарманын идеясын ачуудагы ар бир каармандын, эпизод, окуя, деталдын ролун таба билүү ж.б.)

– кештик көндүмдөр (диалогдук жана монологдук кеп, тике сөздү кыйыр сөзгө айландыруу, ар түрдүү стилистикалык катмардын лексикасын туура пайдалануу)

9. Эксперименттин жүрүшүндө элдик оозеки чыгармалардын сюжетинин негизинде жазылган драмаларды окутуунун апробацияланган методдору жана формалары жогоруда көрсөтүлгөн билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандырууга жана өркүндөтүүгө багытталды.

Сунуштар:

1. Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөтүүнү алардын эпостук варианттары менен салыштыруу аркылуу ишке ашыруу натыйжа берерин практика көрсөттү. Ошондуктан окуу программасында «Курманбек» эпосун IX класска класстан тышкары окуу үчүн, ал эми «Манастын уулу Семетей» драмасын VIII класска «Семетей» эпосунан кийин берүү талапка ылайык болор эле.
2. Келечекте чыга турган окуу китебине «Манастын уулу Семетей» драмасына карата Ж.Садыковдун драматург катары чыгармачылыгынан маалымат берүү зарыл. Ошондой эле драманын биринчи – экинчи көрүнүштөрүн толук берүү керек деп эсептейбиз, себеби драманын негизги конфликтинин түйүнү ушул көрүнүштөрдө таасын берилет.
3. Программага кирген эпостук мотивдердин негизинде жазылган драмалардын жыйнагын жана аларды окутууга карата методикалык колдонмо чыгаруу зарыл.
4. Бир түрүндө эпостук стиль менен жазылган фольклордук драмаларды көрктүү окуунун өзгөчөлүгүн чагылдырган адистердин (чтецтердин) аткаруусунда фонохрестоматия, ошондой эле бул драмалар боюнча окуу диа-кинофильмдерин түзүү зарылдыгы күн тартибиндеги маселелерден.
5. Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды ийгиликтүү үйрөнүү үчүн сабактын, класстан тышкаркы окуунун, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин, ошондой эле окуучулардын өз алдынча иштеринин бүтүндөй бир системасынын түзүлүшү зарыл.

Изилдөөнүн негизги мазмуну автордун төмөндөгү эмгектеринде жарык көрдү:

1. К. Жантөшевдин «Курманбек» драмасын окутуунун айрым маселелери. // Мектепке чейинки тарбия жана башталгыч билим берүүнүн актуалдуу маселелери. Республикалык илимий – практикалык конференциянын баяндамаларынын тезистери. – Ош, 1994. – 83–84–б.
2. «Жаныл» драмасын окутууда жанрдык өзгөчөлүктөрдү эсте тутуу. // Мамлекеттик тил: окутулушу жана изилдениши. – Ош, 1996. – 49 – 52 – б.
3. «Курманбек» драмасынын элдик эпос менен идеялык – көркөмдүк окшоштуктары жана айырмачылыгы. // Илимдеги издер. Филологиялык изилдөөлөрдүн актуалдуу маселелери. II китеп. – Ош, 1997 – 96–101–б.
4. «Манастын уулу Семетей» драмасын окутуунун айрым маселелери. // Мамлекеттик тил: окутулушу жана изилдениши. Оштун 3000, ОшМУнун 50 жылдыгына арналган республикалар аралык илимий – практикалык конференциянын материалдарынын жыйнагы. – Ош, 1998. – 59–62–б.
5. Драмалык чыгармаларды көркөм окуу. Жогорудагы жыйнакта. – Ош, 1998. – 62–70–б.
6. «Манастын уулу Семетей» драмасынын текстинин үстүндө иштөөдө «критикалуу ой жүгүртүүнү» өнүктүрүү. // Проблемы непрерывного образования в условиях обновления общества. Сборник материалов международной научно – практической конференции. – V часть – Ош, 1999. – 8–12–б.
7. «Манастын уулу Семетей» драмасынын көркөм текстинин үстүндө иштөө. // Мамлекеттик тил жана аны башталгыч класстарда окутуунун маселелери. Көрүнүктүү тилчи Т. К. Акматовдун 70 жылдык мааракесине арналган республикалык илимий – практикалык конференциянын материалдары. – Ош, 1999. – 64 – 69 – б.
8. «Манастын уулу Семетей» драмасын окутуу. Мектеп мугалимдери жана кыргыз филологиясы факультетинин студенттери үчүн методикалык колдонмо. – Ош, 1999. – 5, 3. б\т.
9. Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун актуалдуу маселелери. – Жыйнакта: Окутуу – тарбиялоонун орчундуу маселелери. 2 – чыгарылышы. – Бишкек, 2000.
10. «Жаныл» драмасы боюнча киришүү сабактары. – // «Мектеп». Научно – практический журнал по проблемам образования. – Фонд «Сорос – Кыргызстан», 2000. – №3.

Жантөшев

Уразова Жамийла Таштемировна

Элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун илимий – методикалык негиздери.

13.00.02. – окутуунун теориясы жана методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияга

АННОТАЦИЯ

Диссертацияда кыргыз мектептеринин VII жана IX класстарында элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды үйрөнүүнүн илимий – методикалык жана практикалык негиздери иштелди.

Биринчи жолу мындай драмалардын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги орду, ролу иликтелип, бул проблема боюнча илимий – методикалык эмгектер жана методикалык колдонмолор үйрөнүлүп, тыянактар чыгарылды. Драмалык чыгармаларды үйрөнүүнүн кемчиликтери жана алгылыктуу жактары талдоого алынып, андан аркы изилдөөнүн милдет – максаттары аныкталды.

Мектепте адабиятты окутууга коюлган учурдун талаптарына ылайык, окуучулардын жаш курактарын, драманы кабыл алуу өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен биринчи жолу VII класста Ж.Садыковдун «Манастын уулу Семетей», IX класста К.Жантөшевдин «Курманбек», К.Маликов менен А.Куттубаевдин «Жаңыл» драмаларын оптималдуу үйрөнүүнүн формалары, методдору, ыкмалары, каражаттары иштелип чыгылды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө:

– элдик оозеки чыгармалардын сюжеттеринин негизинде жазылган драмаларды окутуунун өзгөчөлүктөрү ачылды;

– фольклордук – баатырдык драмаларды үйрөнүүнүн этаптары айкындалып, ар бир этаптагы сабактардын мазмуну, формасы, орду аныкталды.

– бул драмаларды эпостук варианттары менен салыштырып талдоонун методдорунун, ыкмаларынын оптималдуу варианттары табылды.

Иштин натыйжалуулугун, илимий – практикалык корутундуларынын тууралыгын жана негиздүүлүгүн Кыргыз Республикасынын Ош жана Жалал – Абад областтарынын мектептеринде өткөрүлгөн эксперименттик тажрыйбанын жыйынтыктары бекемдеди.

Жамийла Уразова

Уразова Жамийла Таштемировна

«Научно – методические основы изучения драм, написанных на основе сюжетов устных народных произведений»

На соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности

13.00.02 – теория и методика обучения (кыргызская литература)

АННОТАЦИЯ

В диссертации рассмотрены научно – методические и практические основы изучения драм, написанных на основе сюжетов устных народных произведений на уроках литературы в VII и IX классах кыргызской школы.

Впервые исследованы место и роль таких драм в учебных программах и учебниках, а также обобщены и изучены методические труды и методические пособия по этой проблеме. Выявлены и проанализированы положительные стороны и недостатки в изучении драм.

Исходя из современных требований концепции преподавания литературы в школе, с учетом возрастных особенностей и особенностей восприятия драмы учащихся VII и IX классов, впервые разработаны методические приемы, формы, средства системного изучения кыргызских драм, таких как «Семетей сын Манаса» Ж. Садыкова, «Курманбек» К. Жантөшева и «Жаныл» К. Маликова и А. Куттубаева.

В ходе исследования драм:

- выявлены основные особенности изучения драм, написанных на материале устного народного творчества;
- разработаны этапы уроков при изучении фольклорно – героических драматических произведений, определено место и значение каждого этапа урока;
- раскрыто своеобразие методов и приемов сопоставительного анализа этих драм со сходными эпосами по сюжету.

Достоверность и научно – практическая обоснованность выводов диссертанта подтверждается результатами экспериментальной работы, проведенной ею и ее руководством в школах Ошской и Джалал – Абадской областей Кыргызской Республики.

Жамийла Уразова

Urazova Jamilya Tashtemirovna

Scientific methodologies of drama studies, based on the oral folk stories.

Aimed at seeking of doctoral degree in the areas 13.00.02 – theory and methodology of educational (kyrgyz literature)

ANNOTATION

Investigation of theoretical and practical foundations of teaching drama based on folklore in the VII and IX grades of Kyrgyz school is the subject matter of the thesis. Here theoretical works and as well as textbooks and manuals have been thoroughly examined, their merits and demerits realised so as to define the place of drama based on folklore in school syllabus.

Modern teaching conceptions as background and age and perception peculiarities of school students in mind, original methods of systematic learning of drama based on folklore works as «Semetey son of Manas» (by J. Sadykov), «Kurmanbek» (by K. Jantoshev) and «Jangyl» (by K. Malikov and A. Kuttubaev) have been worked out.

As a result of thorough study of the matter the following principal questions of teaching have been grounded:

- basic peculiarities of drama learning based on folklore have been revealed;
- peculiarities of interpretation of folklore – heroic and dramatic works have been worked out, the destinations of each lesson – stage have been defined;
- the origin of methods and ways of comparative analysis of given dramas similar with the topics of epoces was observed and disclosed.

Authenticity and scientifically practical and well – grounded results of candidate are corroborated by her experiments carried out at schools in Osh and Jalal – Abad regions of Kyrgyz Republic.

Jamilya Urazova

MC

Scientific methodological of drama studies, based on the oral folk stories
Aimed at setting of methodical bases in the area of theory and
methodology of educational literary literature

ANNOTATION

Investigation of theoretical and practical foundations of teaching drama based
on folklore in the VII and IX grades of Kyrgyz school is the subject matter of the
thesis. Here theoretical works and as well as textbooks and manuals have been
thoroughly examined, their merits and demerits revealed so as to define the place of
drama based on folklore in school syllabus.
Model teaching conceptions as background and one and perspective
peculiarities of school students in mind, original methods of systematic learning of
drama based on folklore works as exemplars (by K. Jambulatov and A. Khammatov
Khammatov) (by K. Jambulatov and A. Khammatov) and A. Khammatov
have been worked out.

As a result of thorough study of the matter the following practical questions
of teaching have been pointed out:
• basic peculiarities of drama learning based on folklore have been revealed
• peculiarities of preparation of folklore - drama and dramatic works have
been worked out, the destination of each lesson - stage have been defined
• the origin of methods and ways of preparation - analysis of drama - drama studies
with the topics of poems was observed and described.
• Authenticity and scientific practical and well - grounded results of
candidate are corroborated by her experimental carried out at schools in Osh and
Chirchik - Abad regions of Kyrgyz Republic.

Объем 1 п.л., тираж 100 экз., заказ 25
Отпечатано в Редакционно-Издательском Отделе БГИЭК
г. Бишкек, ул. Тоголок Молдо, 58,